

«Єлоєв проти України»
(“Yeloyev v. Ukraine”)

У рішенні, ухваленому 6 листопада 2008 року у справі «Єлоєв проти України», Європейський суд з прав людини (далі – Суд) постановив, що:

- було порушено ч. 1 ст. 5 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція);
- мало місце порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції;
- було порушено ч. 4 ст. 5 Конвенції;
- мало місце порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Оскільки заявник не клопотав про отримання справедливої компенсації, Суд вирішив її не призначати.

Обставини справи

Заявник п. Єлоєв, 1968 р. н., є громадянином України і проживає у м. Херсоні.

26 квітня 1995 року працівники Управління по боротьбі з організованою злочинністю ГУМВС України в Харківській області порушили кримінальну справу за фактом ухилення від сплати податків проти працівників ВАТ «Быстрые деньги», яким на той час керував заявник. Пан Єслоєв одночасно був також депутатом Дзержинської районної ради м. Харкова (далі – Рада), а тому користувався імунітетом від кримінальних переслідувань.

30 січня 1996 року Орджонікідзевський районний відділ Харківського міського управління УМВС порушив кримінальну справу за обвинуваченням заявника в ухиленні від сплати податків.

14 березня 1996 року було винесено постанову про притягнення п. Єлоєва як обвинуваченого та обрано запобіжний захід у вигляді його підписки про невиїзд. Цього ж дня слідчий, виявивши, що місцезнаходження заявника невідоме, тимчасово припинив розслідування та оголосив п. Єлоєва у розшук.

2 жовтня 1996 року прокурор Харківської області (далі – прокурор) звернувся до Ради з поданням про позбавлення заявника депутатського імунітету. 1 листопада 1996 року Рада шляхом таємного голосування відхилила цей запит. Після цього слідство у справі п. Єлоєва було зупинене, а підписка про невиїзд скасована.

12 березня 1997 року прокурор повторно подав до Ради таке ж подання.

20 березня 1997 року заявника затримали при спробі перетину ним українсько-російського кордону та направили до Харкова. Однак по дорозі він втік.

17 квітня 1997 року Харківська міська рада вирішила позбавити п. Єлоєва депутатського імунітету. Цього ж дня прокурор видав ордер на арешт заявника. 18 квітня 1997 року попереднє слідство по справі було знову тимчасово припинене, оскільки місцеперебування п. Єлоєва було невідоме. Заявника знову оголосили в розшук.

8 серпня 1998 року п. Єлоєва заарештували, пред'явили обвинувачення в ухиленні від сплати податків, а заступник прокурора Харківської області видав розпорядження про взяття його під варту.

Тримання п. Єлоєва під вартою кілька разів продовжувалось: у жовтні 1998 року прокурором Харківської області – на 6 місяців; 25 січня 1999 року заступником Генерального прокурора України – на 10 місяців – і 25 травня 1999 року – на 12 місяців. 8 серпня 1999 року період тримання заявника під вартою закінчився.

15 січня 1999 року слідчий перекваліфікував обвинувачення проти заявника і порушив проти нього кримінальну справу за звинуваченнями у шахрайстві, ухиленні від сплати податків, незаконній підприємницькій діяльності, розкраданні майна та у зловживанні владою.

4 серпня 1999 року, за 4 дні до закінчення періоду тримання заявника під вартою, слідство було закінчене, а п. Єлоєву було надано можливість ознайомитись із матеріалами кримінальної справи.

30 травня 2000 року заявник та його адвокат закінчили ознайомлення з матеріалами справи.

2 червня 2000 року справу було направлено до Дзержинського районного суду м. Харкова (далі – суд).

13 липня 2000 року суд залишив без змін запобіжний захід, обраний органами попереднього слідства.

15 грудня 2000 року, у листопаді 2002 року та лютому і травні 2003 року суд ще надавав п. Єлоєву по кілька днів на додаткове ознайомлення з матеріалами досудового слідства.

11 січня 2000 року, після неодноразових скарг заявника на стан свого здоров'я, суд призначив судовий медичний огляд, аби визначити, чи він не хворів на які-небудь хронічні хвороби, які могли б унеможливити його участь у судових засіданнях. Цей огляд не виявив таких хвороб.

29 січня 2002 року суд відхилив клопотання про заміну тримання заявника під вартою на підписку про невиїзд. Необхідність залишення відповідного запобіжного заходу обґрунтовувалась судом тим, що покарання, передбачене відповідними звинуваченнями, перевищувало можливий 3-річний строк позбавлення волі. Це рішення не підлягало апеляції.

Під час судових засідань адвокат п. Єлоєва подала клопотання про звільнення підсудного з-під варти. При цьому вона стверджувала, що рішення суду про тримання заявника під вартою не було достатньо обґрунтованим, а у висунутих звинуваченнях не містилось ознак складу злочину. 25 березня 2002 року суд відхилив це клопотання, зазначивши, зокрема, що п. Єлоєв був взятий під варту за вказівкою прокурора, а суд,

допускаючи заявника до розгляду справи у суді, погодився з обраним запобіжним заходом.

Беручи вищезазначене до уваги, а також те, що заявник звинувачувався у кількох злочинах, які карались позбавленням волі строком більшим, аніж 3 роки, суд відхилив клопотання адвоката п. Єлоєва. Це рішення не підлягало оскарженню.

25 жовтня 2002 року адміністрація слідчого ізолятора, в якому утримувався заявник, надала інформацію про те, що його 246 разів відвозили до суду, з них 110 разів доставляли на судові засідання і 91 раз для вивчення матеріалів справи.

18 листопада 2002 року суддя виніс окрему ухвалу про те, що відсутність адвоката заявника на судовому засідання прирівнюється до його небажання захищати підсудного.

9 грудня 2002 року суд відхилив повторне клопотання п. Єлоєва про звільнення від тримання його під вартою.

16 грудня 2002 року, після кількох порушень порядку судового засідання підсудним, його було попереджено про можливість застосування до нього заходів відповідальності за неповагу до суду.

31 березня 2003 року суддя вирішив видалити заявника із залу судових засідань до кінця розгляду його справи.

У травні 2003 року адвокат п. Єлоєва подав ще одне клопотання про звільнення підсудного з-під варти, наголошуючи, що він понад 4 роки перебував під вартою без достатніх правових підстав. 12 травня 2003 року суд відхилив це клопотання, зазначаючи, що воно вже було предметом його розгляду.

1 вересня 2003 року суд визнав п. Алоєва винним у шахрайстві, розкраданні майна та зловживанні владою і засудив його до покарання у вигляді позбавлення волі строком на 11 років.

27 квітня 2005 року Апеляційний суд Харківської області залишив у силі цей вирок, внівши до нього незначні зміни.

20 червня 2006 року Верховний суд України залишив без змін вироки судів нижчих інстанцій.

Зміст рішення Суду

Заявник скаржився, що тримання його під вартою було незаконним та необґрунтовано тривалим. Він також скаржився на те, що національні судові органи влади відмовлялись розглядати законність його тримання під вартою. При цьому він посилався на п. «с» ч. 1, ч. 3 та ч. 4 ст. 5 Конвенції. Пан Єлоєв скаржився, що тривалість досудового і судового слідства була занадто довгою та суперечила вимозі «розумного строку», передбаченої ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Суд зазначив, що час тримання заявника під вартою можна розділити на три періоди. Перший період, визначений розпорядженнями прокурорів, тривав від дня арешту п. Єлоєва 8 серпня 1998 року до 8 серпня 1999 року, коли останнє продовження строку тримання заявника під вартою закінчилось. Тримання ж під вартою у другому періоді, яке не ґрунтувалося на будь-якому рішенні, тривало з 8 серпня 1999 року до 13 липня 2000 року, коли суддя прийняв ухвалу про тримання підсудного під вартою під час судового засідання. І, нарешті, третій період почався 13 липня 2000 року та закінчився засудженням заявника 1 вересня 2003 року.

Суд нагадав, що розпорядження про взяття п. Єлоєва під варту було видане заступником прокурора Харківської області 8 серпня 1998 року. Така процедура взяття заявника під варту не суперечила п. «с» ч. 1 ст. 5 Конвенції, оскільки підпадала під застереження, зроблене Україною відповідно до ст. 57 Конвенції, задля збереження процедури, яка до 29 червня 2001 року регулювала арешт підозрюваних осіб та тримання їх під вартою.

Тримання заявника під вартою тричі продовжувалось прокурорами різного рівня строком від 6 до 12 місяців. Останнє рішення продовжити тримання п. Єлоєва під вартою було прийняте 25 травня 1999 року заступником Генерального прокурора.

Суд зазначив, що стосовно тримання заявника під вартою з 6 жовтня 1998 року до 8 серпня 1999 року не було прийнято жодного судового рішення, а рішення про продовження тримання п. Єлоєва під вартою приймалися прокурорами, які були сторонами у процесі, а тому в принципі не могли вважатись «незалежними службовцями, уповноваженими законом здійснювати судову владу» (див. § 63 рішення у справі «Меріт проти України від 30 березня 2004 року»). За цих умов Суд дійшов висновку, що тримання заявника під вартою з 6 жовтня 1998 року до 8 серпня 1999 року не було законним та не відповідало вимогам п. «с» ч. 1 ст. 5 Конвенції.

Суд зазначив, що відповідно до попередньої редакції ст. 156 Кримінального процесуального кодексу України не вимагалось будь-якого рішення національних органів влади, щоб затвердити період тримання особи під вартою, під час якого їй надавалась можливість ознайомлення з матеріалами справи. В останньому розпорядженні прокурора строк тримання заявника під вартою закінчувався 8 серпня 1999 року, тобто через 4 дні після отримання ним матеріалів справи для вивчення. Хоча заступник Генерального прокурора мав можливість відповідним розпорядженням продовжити строк тримання заявника під вартою ще на 6 місяців, він нею не скористався, а тому заявник утримувався під вартою з 8 серпня 1999 року до 30 травня 2000 року без будь-якого правового рішення.

Суд також зазначив, що тримання п. Єлоєва під вартою з 30 травня до 13 липня 2000 року виправдовувалось Урядом лише тим, що слідчі органи завершували складання обвинувального висновку (з 30 травня до

2 червня 2000 року) та направляли матеріали справи до суду (з 2 червня до 13 липня 2000 року). Однак протягом зазначеного періоду жодного рішення стосовно тримання заявника під вартою не було прийнято. Більше того, як свідчать матеріали розглядуваної справи, міг пройти значний проміжок часу між днем, коли п. Єлоєв закінчив ознайомлення з матеріалами справи, та днем, коли суд виніс рішення про тримання його під вартою на час розгляду справи у суді.

Суд уже постановлював рішення у кількох схожих справах, в яких продовження тримання заявника під вартою обґрунтовувалась лише тим, що обвинувальний акт був направлений до суду. Відсутність належного правового обґрунтування та чітких правил, які б врегульовували зазначену ситуацію, створюють загрозу того, що особа без відповідного судового рішення може перебувати під вартою протягом невизначеного періоду в часі, а це є несумісним із принципами правової визначеності, захисту від свавілля та принципу верховенства права, які закладені у Конвенцію.

Відтак, тримання заявника під вартою з 8 серпня 1999 року до 13 липня 2000 року суперечило ч. 1 ст. 5 Конвенції.

Суд також звернув увагу на те, що відповідно до ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України національний суд, направляючи обвинувачуваного до суду, повинен був перевірити, чи обраний раніше запобіжний захід є належним. Обґрунтування вибору запобіжного заходу вимагається від суду лише тоді, коли приймається рішення про зміну запобіжного заходу. У законодавстві України немає положень, відповідно до яких суд зобов'язаний обґрунтовувати продовження тримання особи під вартою чи встановлювати будь-який визначений строк для цього, приймаючи ухвалу про подальше тримання під вартою.

Суд вважає, що відсутність будь-яких нормативних положень, які би визначали правила встановлення строку та можливості продовження

тримання підсудного під вартою на стадії розгляду судової справи у суді не відповідає вимозі Конвенції про «передбачуваність закону», викладеної у ч. 1 ст. 5 Конвенції. Суд також нагадав, що практика, яка розвинулася за умов цієї прогалини в законодавстві України, суперечить принципу правової визначеності, який застосовується у Конвенції та становить один з основних елементів верховенства права.

Суд зауважив, що 13 липня 2000 року національний суд, підтримавши рішення органів прокуратури про тримання п. Єлоєва під вартою, не встановив строк цього запобіжного заходу та не обґрунтував свого рішення. А це підсилило у заявника почуття невизначеності стосовно підстав його тримання під вартою. У зв'язку з цим Суд нагадав, що відсутність будь-яких рішень судових органів, які би вказували на правові підстави тримання особи під вартою протягом продовженого строку, є несумісним з принципом захисту від свавілля, передбаченого ч. 1 ст. 5 Конвенції. За цих умов Суд вважає, що рішення суду від 13 липня 2000 року не забезпечило заявника адекватним захистом від свавілля, який є важливим елементом «законності» тримання під вартою відповідно до ч. 1 ст. 5 Конвенції. А тому тримання заявника під вартою після 13 липня 2000 року не відповідало ч. 1 ст. 5 Конвенції.

Суд нагадав, що 18 квітня 1997 року, після втечі п. Єлоєва, слідчі органи помістили інформацію про нього до списку розшукуваних осіб. Заявник перебував у розшуку до 8 квітня 1998 року, і лише 1 вересня 2003 року його було засуджено до позбавлення волі. Відтак період, протягом якого він утримувався під вартою, тривав 5 років та 5 місяців.

Суд також нагадав, що, аналізуючи питання про можливе порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції, потрібно розглянути та оцінити ті підстави, якими національні судові органи обґрунтовували недотримання права на повагу до особистої свободи та презумпції невинуватості. А таке

обґрунтування є необхідним при будь-якому триманні особи під вартою до моменту її засудження.

Суд зазначив, що хоча переховування п. Єлоєва протягом одного року дало підстави уповноваженим органам влади застосувати до нього на весь період досудового слідства та судового розгляду такий запобіжний захід як тримання під вартою, проте єдиними причинами не змінювати цей запобіжний захід були серйозність висунутих проти нього обвинувачень та ризик можливої його втечі. Перше судове рішення такого характеру було прийняте через 2 роки та 3 місяці після арешту заявника. Відповідно до вимог ч. 3 ст. 5 Конвенції, після спливу певного проміжку часу навіть обґрунтована підозра у вчиненні злочину не може бути єдиним виправданням позбавлення волі, а тому судовим органам потрібно надати інші пояснення продовження тримання особи під вартою. Більше того, підстави подальшого тримання під вартою повинні бути чітко вказані національними судами. У цій справі у рішеннях національних судів жодних таких обґрунтувань не було. Крім того, на жодному з етапів судового процесу національні суди не розглянули можливості застосування до п. Єлоєва альтернативних запобіжних заходів та, посилаючись виключно на важкість звинувачень, уповноважені органи влади продовжили тримання підсудного під вартою на таких підставах, які не можуть вважатись «відповідними та достатніми». Наведені міркування дають можливість Суду дійти висновку про те, що мало місце порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції.

Суд нагадав, що ч. 4 ст. 5 Конвенції надає заарештованим та утримуваним під вартою особам можливість перегляду процедурних та змістовних аспектів застосованих до них заходів, що є важливим елементом з'ясування «законності» позбавлення їх волі. Це означає, що уповноважений суд повинен вивчити не тільки відповідність діянь процедурним вимогам національного законодавства, але й обґрунтованість

тих підозр, які призвели до арешту, та легітимність мети, переслідуваної уповноваженими органами влади під час арешту та подальшого утримання особи під вартою.

Суд зауважив, що після кількох переглядів підстав тримання п. Єлоєва під вартою суд 12 березня 2003 року знову відмовився знову вивчати обґрунтованість затримання заявника на тій підставі, що таке рішення ним уже виносилось. Відтак, право заявника на перегляд законності тримання його під вартою, гарантоване ч. 4 ст. 5 Конвенції, не було забезпечене. На думку Суду, національні суди не надали адекватної відповіді на клопотання п. Єлоєва про звільнення його з-під варти, що є порушенням ч. 4 ст. 5 Конвенції.

Суд вказав, що обґрунтованість тривалості провадження у справі потрібно оцінювати у світлі обставин справи, зважаючи на такі критерії: складність справи, поведінка заявника та відповідних уповноважених органів влади.

Проаналізувавши всі обставини справи, Суд дійшов висновку про те, що Уряд не представив жодних фактів та не надав жодних аргументів, які би переконали Суд прийняти рішення, відмінне від тих рішень, які вже ухвалювались ним у подібних справах. Попри те, що заявник своїми діями вплинув на тривалість процесу, його поведінка не може бути єдиним виправданням загальної тривалості провадження у справі, яке тривало 7 років 10 місяців та 12 днів. Отож, зваживши на свою практику у схожих справах, Суд вважає, що у розглядуваній справі тривалість провадження була надмірною та не відповідала вимозі «розумного часу». Тому мало місце порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції.